

เพื่อความเจริญแพร่หลายแห่งธรรม

และความเจริญงอกงามแห่งปัญญา

เกณฑ์วินิจฉัย ความหมายและคุณค่า

สอง

พุทธธรรม

หนังสือชุด

ธรรมะสำหรับคนทุกมุมสาว

พระธรรมเทศนาโดย พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

คำนำ

หนังสือชุด 'ธรรมะสำหรับคนหนุ่มสาว' มีทั้งหมด ๘ เล่มด้วยกัน คือ

๑. สถาปนาธรรมให้เกิดขึ้นและยั่งยืนในสังคม
๒. พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิต
๓. พุทธศาสนากับชีวิตและสังคม
๔. อุดมคติของคนหนุ่มสาว
๕. หลักทั่วไปของพุทธศาสตร์
๖. เกณฑ์วินิจฉัยความหมายและคุณค่าของพุทธธรรม
๗. บทบาทนักศึกษาในการส่งเสริมพุทธศาสนา
๘. ธรรมะสำหรับนักศึกษาแพทย์

แต่ละเล่มเป็นธรรมกถาที่พระเดชพระคุณพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ได้แสดงไว้แก่คนหนุ่มสาว นิสิต นักศึกษา ตามสถาบันการศึกษาต่างๆ ช่วงระหว่างปี พ.ศ.๒๕๑๔ - ๒๕๒๗ แม้ว่ากาลเวลาจะล่วงเลยผ่านมานานหลายปีแล้วก็ตาม แต่เนื้อหาของธรรมกถาทุกเรื่องยังคงลึกซึ้ง และทันสมัยอยู่เสมอ สมดังคำกล่าวที่ว่า ธรรมะเป็นอกาลิโก คือ ไม่ขึ้นกับกาลเวลา ไม่จำกัด

ธรรมะสำหรับคนหนุ่มสาว

เกณฑ์วินิจฉัยความหมายและคุณค่าของพุทธธรรม

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

จัดพิมพ์โดย ธรรมสภา ครั้งที่ ๑ พุทธศักราช ๒๕๕๐

จำนวนพิมพ์ ๕,๐๐๐ เล่ม

การพิมพ์หนังสือธรรมะเป็นอนุสรณ์และที่ระลึก นอกจากเป็นการจัดทำสิ่งซึ่งเป็นประโยชน์ที่คงอยู่ยืนานแล้ว ยังเป็นการบำเพ็ญธรรมทาน คือการให้ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญว่าเป็นทานอันยอดเยี่ยมอีกด้วย ผู้ปฏิบัติเช่นนี้จึงได้ชื่อว่า มีส่วนร่วมเผยแพร่ธรรม อันจะอำนวยประโยชน์สุขที่แท้จริงแก่ประชาชน

ท่านที่ประสงค์จัดพิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน โปรดติดต่อที่...ธรรมสภา

๓๕/๒๗๐ จรัลสนิทวงศ์ ๖๒ เขตบางพลัด กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐

โทร. ๔๓๔-๓๕๖๖, ๔๓๔-๔๒๖๗, ๔๔๑-๑๕๘๘ โทรสาร. ๔๒๔-๐๓๗๕

ด้วยกาล คือ อ่านเมื่อใดก็ได้สารัตถประโยชน์อันมากมายเอนกอนันต์เมื่อนั้น

ธรรมสภา มีความภูมิใจอย่างยิ่งที่ได้จัดพิมพ์ธรรมกถาชุดนี้อีกครั้ง ด้วยระบบออฟเซต ทำให้ตัวอักษรคมชัด น่าอ่านกว่าฉบับเดิม ซึ่งพิมพ์ด้วยระบบการพิมพ์ที่ใช้ตัวเรียงตะกั่ว โดยการพิมพ์ครั้งนี้ ได้แยกพิมพ์เป็นเล่มเล็กๆ เพื่อสะดวกแก่การเลือกอ่านตามหัวข้อที่สนใจ หรือจะอ่านทั้งหมด และเก็บสะสมไว้ทั้งหมด ก็จะเป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น หนังสือชุดนี้ของพระเดชพระคุณพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) เป็นผลงานที่มีค่าล้ำเลิศ ควรแก่การอนุรักษ์ไว้คู่โลกตราบนานเท่านาน

ธรรมสภา ใคร่ขอกราบนมัสการขอบพระคุณพระเดชพระคุณพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ที่ได้มีเมตตาอนุญาตให้ธรรมสภาจัดพิมพ์หนังสือชุด 'ธรรมะสำหรับคนหนุ่มสาว' เป็นการให้เปล่า เพื่อการเผยแพร่วรรณไปสู่วงกว้าง

ธรรมสภา หวังว่าการจัดพิมพ์หนังสือชุดนี้ จะมีส่วนช่วยในการสร้างสัมมาทิฐิให้เกิดมีขึ้นในสังคม ซึ่งเป็นทางตรงที่จะช่วยจรรโลงให้โลกพบกับสันติสุข

ด้วยความสุจริต หวังดี

ธรรมสภาปรารถนาให้โลกพบกับความสุขสงบ

สารบัญ

ความเข้าใจตลาดเคลื่อนเกิดจากการไม่ได้ศึกษาให้ถ่องแท้	๔
ถ้าไม่ทำความเข้าใจหลักธรรมให้ถูกต้องถ่องแท้	
ก็จะหาจุดเริ่มต้นแห่งการแก้ปัญหาไม่ได้	๖
๑. ธรรมเป็นอุปการณฺ์ เปรียบเหมือนยานพาหนะ	๗
๒. ธรรมมีทั้งแง่ลบและแง่บวก	๑๒
ความหมาย ๒ แง่ ของสันโดษ	๑๔
ความหมาย ๒ แง่ ของศีล	๑๕
ความหมาย ๒ แง่ของไตรลักษณ์	๑๕
ความหมาย ๒ แง่ของทมะ	๑๗
๓. ธรรมในแง่สาระและรูปแบบ	๑๙
เนื้อหาและรูปแบบของ 'สมาธิ'	๒๖
๔. ธรรมในแง่การเข้าถึงกับการวางท่าที	๒๘
๕. ธรรมที่คงตัวและธรรมที่ปรับได้	๓๑
๖. ธรรมที่เป็นกุศลกับอกุศลเป็นปัจจัยกันไว้ได้	๓๒
๗. กิจกรรมสนองตักทากับกิจกรรมทางปัญญา	๓๔

เกณฑ์วินิจฉัยความหมาย และคุณค่าของพุทธธรรม

ขอเจริญพร ท่านอาจารย์คุณบดี ท่านประธานกรรมการ
มูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป ท่านรองประธานโครงการ
ตำราฯ และท่านสาธุชนทั้งหลาย

อาตมาพวู้สึกเป็นสิริมงคล ที่ได้มีโอกาสมากล่าวธรรม
กถาในที่ประชุมนี้ ซึ่งประกอบด้วยท่านผู้เฝัธรรมและวิทยาการทั้ง
หลายในการกล่าวธรรมกถานี้ ถือว่าได้มีส่วนร่วมอุทิศกุศลแด่
ท่านนาคะประทีปหรือท่านพระสารประเสริฐ ซึ่งได้มีการจัดงาน
นิทรรศการเพื่อเจาะจงต่อท่านในโอกาสนี้ด้วย สำหรับคุณงาม
ความดีที่ท่านพระสารประเสริฐหรือนาคะประทีปได้บำเพ็ญไว้ อัน
เป็นคุณประโยชน์แก่วิชาการ ทำให้เกิดความก้าวหน้าเป็นอย่างไร
นั้น ก็เป็นที่ประจักษ์แก่ท่านทั้งหลายอยู่แล้ว ทั้งในส่วนตนเองและ
ที่ได้ยินได้ฟังจากคำสดุดีในที่ประชุมนี้

สำหรับเรื่องที่ท่านได้นิมนต์อาตมภาพมาแสดงในวันนี้คือ เรื่องพุทธธรรมนั้น เป็นเรื่องที่มีความกว้างขวางพิสดาร มีรายละเอียดมาก จะนำมากล่าวในที่นี้ให้หมดคงเป็นไปได้ หรือจะพูดแต่เพียงส่วนหนึ่งส่วนใด ก็จะกลายเป็นการจำกัดวงแคบเกินไป ไม่เพียงพอแก่ชื่อเรื่องที่ตั้งเอาไว้ว่า ‘พุทธธรรม’ ซึ่งเป็นคำกลางๆ มีความหมายมาก

อีกประการหนึ่ง ถ้าจะนำมากล่าวโดยสรุป คือ นำมาแสดงเป็นหัวข้อว่า หลักพุทธธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบและนำมาสั่งสอนมีอะไร บ้าง ก็คงจะเป็นเรื่องซ้ำซาก เพราะท่านทั้งหลายคงจะเคยได้ยินได้ฟังมาในโอกาสต่างๆ เป็นอันมาก อาตมภาพจึงมานึกดู เห็นว่า ในสมัยปัจจุบันนี้ พอจะกล่าวได้ว่า มีความเข้าใจและสนใจในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้นพอสมควร ในหมู่ท่านที่เป็นนักวิชาการทั้งหลายในวงวิชาการสาขาต่างๆ อาจจะเป็นเรื่องทางสังคมวิทยาบ้าง ทางการศึกษาบ้าง ทางการปกครองบ้าง เป็นต้น จะเห็นได้ว่า นักวิชาการในสาขาต่างๆ เหล่านั้น เมื่อมาศึกษาพระพุทธศาสนา ย่อมตีความหลักธรรมไปตามพื้นฐานทางวิชาการในสาขาที่ตนได้ฝึกฝนอบรมมา และในแง่ที่จะนำไปใช้ประโยชน์ในสาขาวิชานั้นๆ

เมื่อความสนใจในทางพระพุทธศาสนาสมัยปัจจุบัน เป็นไปในรูปเช่นนี้ อาตมภาพจึงคิดเห็นว่า เราควรมีแนววิธีอะไรบาง

ประการที่จะช่วยในการศึกษาพุทธธรรม เพื่อให้การวินิจฉัยความหมายและคุณค่าของหลักธรรมในพระพุทธานุศาสน เป็นไปด้วยความแน่ใจ ให้เกิดความชัดเจน และความถูกต้องสมบูรณ์ที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ เพราะว่าการตีความหรือวินิจฉัยความหมายต่างๆ นั้นหากว่าทำไปไม่ถูกต้อง อาจจะเป็นอันตรายได้มาก ดังจะเห็นได้ในปัจจุบันนี้ เท่าที่นักวิชาการบางท่านตีความหมายไปต่างๆ นั้นอาตมภาพเห็นว่า บางคราวก็เป็นโทษไม่น้อย

ที่นี่ เราจะมีแนววิธีศึกษาอย่างไร ที่จะป็นเครื่องมือช่วยในการตีความหมาย และวินิจฉัยคุณค่าของพุทธธรรมนั้น ให้เป็นไปโดยถูกต้อง ในข้อนี้อาตมภาพคิดว่า เราควรพยายามทำความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะพื้นฐานบางประการของหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา ความเข้าใจในลักษณะพื้นฐานบางประการของหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา นั้น จะเป็นเครื่องประกอบช่วยให้การวินิจฉัยความหมายของหลักธรรมต่างๆ ชัดเจน และได้ความหมายที่ถูกต้องยิ่งขึ้น หลักแนว และวิธีต่างๆ ที่อาตมภาพจะนำเสนอในที่นี้ อาจเรียกว่าเป็น ‘เกณฑ์วินิจฉัยความหมายและคุณค่าของพุทธธรรม’ ก็ได้ อาจจะไม่ใช่อะไรที่ถูกต้องทีเดียว แต่ว่าพอใช้ได้ไปก่อน ในการศึกษาพุทธธรรม เมื่อเรามีหลักเกณฑ์วินิจฉัยความหมายและคุณค่าเช่นนี้แล้ว อาตมภาพก็มีความเชื่อมั่นมากขึ้นว่า เราจะได้ความหมายของหลักพระพุทธศาสนาที่ถูกต้องชัด

เจนสมบุรณ์ขึ้น

ในปัจจุบัน เท่าที่เราได้ยินได้ฟังบุคคลบางท่านแสดงหลักธรรมในโอกาสต่างๆ นั้น บางคราวท่านนำมากล่าวในทางที่อาจให้เกิดโทษ เช่น เมื่อพูดถึงหลักธรรมในแง่ของสังคมวิทยา ในแง่ของเศรษฐศาสตร์ ในแง่ของการปกครองหรือรัฐศาสตร์ เป็นต้น ความหมายที่นำมาพูด บางทีก็เป็นเพียงภาพที่เกิดจากความเข้าใจไขว้เขว โดยประมวลเอาประสบการณ์เกี่ยวกับความเป็นอยู่ หรือการดำรงชีวิตของบุคคลบางกลุ่มบางพวก มาสร้างความหมายขึ้นในทางที่ทำให้เห็นว่าพุทธธรรมนั้น บางครั้งก็ก่อให้เกิดโทษภัย แต่ความเข้าใจเช่นนั้น ไม่ได้เกิดจากการศึกษาค้นคว้าโดยถูกวิธี

ความเข้าใจคลาดเคลื่อนเกิดจาก การไม่ได้ศึกษาให้ถ่องแท้

เพื่อให้เห็นชัดเจนในความหมายเช่นนี้ จะขอยกตัวอย่างง่าย เช่น หลักธรรมข้อสันโดษ มีการกลายความหมายไปถึงกับว่า เป็นการปลีกตัวออกไปอยู่โดยเดียว ไม่เกี่ยวข้องกับใครๆ ก็มี หลักธรรมเรื่องการทำบุญ มองในแง่ของสังคมวิทยา บางท่านเห็นไปว่าเป็นการขัดขวางต่อการพัฒนาประเทศก็มี ดังนี้ เป็นต้น ความหมายที่ยกขึ้นอ้างนั้นคลาดเคลื่อน เกิดจากการมองผาดเฟิน โดย

ถือเอาประสบการณ์ของตนเอง จากคนบางกลุ่ม บางพวก เป็นประมาณ มิได้เกิดจากความเข้าใจด้วยการศึกษาอย่างถ่องแท้ เมื่อนำทัศนะนั้นนั้นมาแสดงออกก็เกิดโทษได้ ๒ ชั้น

ประการที่ ๑ ความเข้าใจผิดพลาดนั้น มีโทษมีพิษร้ายอยู่ในตัวแล้ว

ประการที่ ๒ การนำมาแสดงโดยการพูด การเขียน เป็นต้น จะเพิ่มโทษพิษภัยมากขึ้นอีกเป็นซ้ำสอง เพราะจะต้องมีการวิพากษ์วิจารณ์ความเข้าใจนั้น ในทางที่เป็นโทษมากกว่าเป็นคุณ ทำให้ผู้อื่นพลอยเข้าใจผิด และเห็นผิดไปด้วย

สำหรับความเข้าใจเช่นนี้ อาตมภาพเห็นว่า เราพอจะเปรียบเทียบได้กับความเข้าใจเรื่องบางเรื่อง ของคนบางพวก ในปัจจุบันนี้เอง แม้แต่เรื่องที่เรากำลังพูดถึงกันแพร่หลาย อย่างเช่น เรื่องประชาธิปไตย ในความเข้าใจของชาวบ้านบางคน อาจจะนึกว่าประชาธิปไตย หมายถึง การทำอะไรอะไรได้ตามความชอบใจ บางคนอาจจะคิดว่าได้แก่การเดินขบวน การสไตรค์ เป็นต้น หรือบางคนอาจจะเข้าใจว่า หมายถึง รัฐธรรมนูญที่เขียนเป็นเล่มสมุดวางอยู่บนพานที่อนุสาวรีย์ นี่คือการเข้าใจความหมายของประชาธิปไตยของคนบางคน ซึ่งท่านทั้งหลายที่มีการศึกษาได้รอบรู้ในทางวิชาการย่อมปฏิเสธทันทีว่า นี่เป็นความเข้าใจไม่ถูกต้อง อันนี้ฉันใด แม้ความเข้าใจของบางท่านที่นำเอาหลักธรรมต่างๆ มาแสดง

ทางวิชาการในข้อเขียนต่างๆ นั้น บางทีก็เป็นเพียงความเข้าใจ เช่นว่านี่ คือความเข้าใจที่เกิดจากการเห็นภาพเพียงบางส่วน และพฤติการณ์ของคนบางกลุ่มบางประเภท แล้วนำมาสรุปเอาว่า เป็นความหมายของหลักธรรมนั้น

เพราะฉะนั้น จะต้องถือว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญ ถ้าหากเรามีความหวังดีต่อประเทศชาติ เราจะต้องสำนึกว่า หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่อยู่ในความเชื่อถือของประชาชน เป็นสิ่งที่เราจะต้องเข้าไปเกี่ยวข้อง เช่น ถ้าเราเป็นนักสังคมวิทยา เราได้เห็นอยู่ว่า คนในสังคมของเรา มีความเชื่อถือในหลักธรรมต่างๆ เช่น สันโดษ เป็นต้น

ถ้าไม่ทำความเข้าใจหลักธรรมให้ถูกต้องถ่องแท้
ก็จะหาจุดเริ่มต้นแห่งการแก้ปัญหาไม่ได้

ถ้าเรามีความประสงค์ดี คิดจะช่วยสังคมให้เดินไปสู่ความเจริญก้าวหน้า เราไม่มีทางเลือกที่จะไม่เกี่ยวข้องกับความเชื่อถือเหล่านั้น เมื่อเราจะเกี่ยวข้อง ก็จำเป็นอยู่เองที่เราจะต้องพยายามศึกษาทำความเข้าใจให้ถูกต้อง ถ้าเราไม่พยายามศึกษาทำความเข้าใจให้ถูกต้องถ่องแท้ เราจะหาจุดเริ่มต้นแห่งการแก้ปัญหาไม่ได้ เพราะไม่มีจุดเชื่อมต่อระหว่างปัญหากับทางที่จะดำเนินไปสู่การ

แก้ปัญหา พูด่างๆ ว่าเราไม่เข้าใจปัญหา และไม่เข้าใจสังคมที่เราจะเข้าไปช่วยแก้ปัญหาอย่างแท้จริง เพราะฉะนั้น อาตมภาพจึงนำเรื่องนี้มาแสดงในที่นี้

ที่นี้ แนวที่เรียกว่าเป็นหลักเกณฑ์ในการวินิจฉัยความหมาย และคุณค่าของพุทธธรรมมีอย่างไร อาตมภาพจะเสนอไว้สัก ๒-๓ หรือ ๔-๕ หัวข้อ ตามแต่เวลาจะอำนวย

๑. ธรรมเป็นอุปกรณ์เปรียบเทียบเหมือนยานพาหนะ
ข้อที่หนึ่ง ในการศึกษาพุทธธรรม จะต้องทำความเข้าใจไว้ก่อนว่า หลักธรรมในพระพุทธศาสนามีความหมายเหมือนกับอุปกรณ์หรือยานพาหนะ สำหรับนำไปสู่จุดหมาย นี่เป็นการพูดตามพุทธวจนะที่มีอยู่ว่า **ธรรมทั้งหลายเปรียบเสมือนแพ แพ่นั้นมีไว้สำหรับใช้ข้ามฟาก ไม่ใช่สำหรับยึดถือเกาะติดเอาไว้** พุทธพจน์นี้ควรจะตระหนักกันให้มากในการที่จะศึกษาหลักธรรมต่างๆ จากพุทธพจน์นี้ เราตีความหมายได้ ๒ แง่ด้วยกัน

ประการที่ ๑ ในแง่ของคุณค่าและความหมาย จะต้องเข้าใจว่า คุณค่าของหลักธรรมต่างๆ นั้นอยู่ที่ความเป็นอุปกรณ์ คือ เป็นเครื่องมือหรือสิ่งสำหรับใช้ประโยชน์

ประการที่ ๒ ความเป็นอุปกรณ์นั้น จะต้องสัมพันธ์กับจุด

หมายในการที่จะนำธรรมต่างๆ มาใช้ จากนั้นจะเกิดความเข้าใจชัด และกว้างออกไปในแง่การปฏิบัติว่า การปฏิบัติต่อธรรมะทั้งหลาย นั้น ถ้าเป็นการปฏิบัติที่ถูกต้อง ก็คือการทำที่ต้องใช้ประโยชน์ ถ้าเป็นการปฏิบัติที่ผิดก็คือการยึดถือเกาะติดในธรรมะนั้น โดยไม่ได้ใช้ประโยชน์อะไร เริ่มตั้งแต่การนำมาถกเถียงกันเปล่าๆ การปฏิบัติอย่างเลื่อนลอย ไร้จุดหมาย ไร้ความสัมพันธ์ จนถึงการยึดถือในข้อปฏิบัติอื่นๆ ด้วยโมหะอย่างเหนียวแน่น

ที่ว่าธรรมะเป็นอุปกรณ์นำไปสู่จุดหมายนั้นสำคัญอย่างไร ธรรมะทั้งปวงมีความสัมพันธ์เนื่องถึงกัน ในการปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงความมุ่งหมายของพุทธธรรม ธรรมแต่ละหัวข้อย่อมมีคุณค่าในตัวของมันเอง ตามตำแหน่งที่อยู่ในความสัมพันธ์นั้น คือมีคุณค่าตามตำแหน่งที่มันสัมพันธ์กับธรรมะข้ออื่นๆ ในกระบวนการปฏิบัติ การปฏิบัติธรรมเป็นการปฏิบัติต่อเนื่อง ท่านเปรียบไว้ว่า เหมือนกับการไปสู่จุดหมายแห่งหนึ่งด้วยรถเจ็ดล้อเป็นต้น

อันนี้มีแสดงไว้ในพระไตรปิฎก หมายความว่า **การปฏิบัติธรรมแต่ละข้อๆ นั้น มีจุดหมายเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติธรรมข้ออื่นๆ ต่อไป** และจุดหมายในที่นี้ต้องแน่นอนชัดเจน ซึ่งเฉพาะได้ ไม่ใช่จุดหมายที่พร่าๆ ใดๆ อาจะบอกเมื่อปฏิบัติธรรมสักข้อหนึ่งว่า ปฏิบัติธรรมข้อนั้นเพื่อพระนิพพาน อย่างนี้ใครๆ ก็พูดได้ เพราะเป็นกำปั้นทุบดิน แต่เป็นการตั้งเป้าหมายที่พร่าเกินไป ความจริง

หลักธรรมแต่ละข้อย่อมมีจุดหมายของมันโดยเฉพาะ แต่ละข้อแต่ละตอนไปว่า ธรรมะข้อนี้เป็นไปเพื่ออะไร เช่น ถ้าจะปฏิบัติศีล ก็มีข้อมุ่งหมายว่าศีลนั้นเพื่ออะไร

ถ้าหากเราไม่ปฏิบัติธรรมโดยมีความมุ่งหมายแล้ว การปฏิบัติธรรมะก็เป็นไปโดยเลื่อนลอย ขาดความสัมพันธ์กับธรรมะข้ออื่นๆ จะเห็นได้ง่ายๆ อีกอย่างหนึ่ง ยกธรรมะที่เกี่ยวข้องกับชาวโลกมากหน่อย หรือพูดถึงกันบ่อยๆ คือ ข้อสันโดษนั่นเอง สันโดษเป็นธรรมะที่ปฏิบัติเพื่อจุดหมายอะไร สำหรับคนทั่วไปถ้าไม่ตระหนักถึงจุดหมายของการปฏิบัติสันโดษ ก็จะไม่ชัดเจนว่าเป็นการปฏิบัติลอยๆ ไม่สัมพันธ์กับหลักธรรมข้ออื่นๆ เขาอาจจะสร้างภาพที่ผิดพลาดขึ้นมา บอกตัวเองหรือทำให้คนอื่นเข้าใจเป็นภาพที่เลื่อนกลาง คล้ายกับจะให้เห็นว่าเป็นการปฏิบัติอย่างมีจุดหมาย โดยเฉพาะมักจะให้เห็นว่าการปฏิบัติธรรมะข้อสันโดษนั้น ก็เพื่อให้ความสุข จากนั้นอาจจะสร้างภาพต่อไปว่าคนที่มีสันโดษ ถ้าเป็นพระก็เป็นพระที่เรียบร้อย เฉยๆ ไม่ยุ่งเกี่ยวกับใคร อะไรทำนองนี้ ผลที่สุด ในแง่หนึ่ง ก็ทำให้ธรรมะขาดชีวิตชีวา แต่ข้อสำคัญก็คือ ไม่ทำให้เกิดประโยชน์ที่ต้องการหรือที่สมควรจะได้

ที่นี้ สันโดษมีความมุ่งหมายอย่างไร ท่านแสดงไว้ในที่ทุกแห่ง แต่เราอาจจะไม่เฉลียวใจ เช่น สำหรับพระภิกษุ คำแสดง ความหมายสันโดษของพระพุทธเจ้าบอกว่า **พระภิกษุสันโดษใน**

ปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ ศิลาณปัจจัย เภสัชบริขาร จะไปไหนก็ไปได้ง่ายๆ เอง เหมือนกับนกที่มีแต่ปีกบินไป

อันนี้มีความหมายส่ออยู่ในตัว ถึงการปฏิบัติสันโดษอย่างมีความมุ่งหมาย มีความมุ่งหมายอย่างไร ก็หมายความว่า ในกรณีนี้ พระภิกษุนั้น เมื่อมีความสันโดษแล้ว ก็ไม่มีความห่วงกังวลในทางวัตถุ จะไปไหนต่อไหนก็ไปได้โดยสะดวก เหมือนนกที่มีแต่ปีกบินไป แล้วจะเข้ากับจุดหมายอย่างไร เข้าในแง่อุดมคติที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนพระสาวกไว้แต่เริ่มแรกทีเดียวว่า ให้ภิกษุทั้งหลายจาริกไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่มนุษย์ทั้งหลาย พอมิหลักธรรมเรื่องสันโดษเข้ามา มันก็เข้ากับจุดมุ่งหมายตามอุดมคตินี้ว่า เมื่อพระภิกษุมีความสันโดษ ไม่มีความห่วงกังวลในทางวัตถุแล้ว ท่านจะไปทำหน้าที่ประกาศพระศาสนา ท่านจะไปไหนมาไหนก็สะดวกสบายทำหน้าที่ได้เต็มที่ ได้ใจความว่าไม่มีห่วงกังวลในทางวัตถุ หุ่นเวลาและกำลังงานให้แก่การบำเพ็ญสมณธรรม และปฏิบัติศาสนกิจได้เต็มที่

นี่ก็เป็นตัวอย่างอีกอันหนึ่งของการปฏิบัติธรรมอย่างมีความมุ่งหมาย ไม่ใช่การปฏิบัติอย่างเลื่อนลอย ถ้าไม่เข้าใจอย่างนี้ก็จะได้เพียงการสร้างภาพว่า คนสันโดษเป็นแต่เพียงผู้ที่อยู่เงียบๆ ไม่เอาเรื่องเอาราวกับใคร ผลที่สุด ธรรมต่างๆ ก็จะขาดลอยจากกัน ไม่มีชีวิตชีวา ขาดการเชื่อม ขาดการประสาน ที่จะนำไปสู่จุดมุ่ง

หมายที่สูงใหญ่ยิ่งๆ ขึ้นไป นี่เป็นแง่ที่หนึ่ง

นอกจากนั้น เมื่อเข้าใจความหมายของสันโดษว่ามีจุดมุ่งหมายอย่างใดแล้ว เรายังจะรู้อีกว่า ทำไมหลักธรรมข้อสันโดษจึงไม่ขัดกับหลักธรรมข้อไม่สันโดษ เพราะความไม่สันโดษเป็นหลักธรรมสำคัญอันหนึ่งทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงเน้นไว้ว่าที่พระองค์ได้ตรัสรู้นั้น เพราะพระองค์ไม่ทรงสันโดษ อาจจะทำให้เกิดสงสัยว่า เอ๊ะ...ทำไมจึงสอนความไม่สันโดษด้วย ดูเป็นการขัดกันไป ความจริงถ้าเรารู้ว่าหลักธรรมแต่ละข้อมีจุดมุ่งหมายอย่างไรแล้ว เราจะเห็นความไม่ขัดกันในทันที สำหรับพระภิกษุนั้น เพราะมีความสันโดษในปัจจัย ๔ ท่านก็หมดความกังวลที่จะหาความเพลิดเพลิน ความปรนเปรอทางวัตถุ พระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งสอนธรรมข้อไม่สันโดษไว้ บอกว่าไม่ให้สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย พระองค์ตรัสไว้ทีเดียวว่า ที่ได้ตรัสรู้นั้น ทรงมองเห็นคุณค่าของธรรมะ ๒ ประการ คือ ความไม่สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย และการทำความเพียรอย่างไม่รู้จักย่อท้อ

จากพุทธพจน์นี้จะเห็นว่า ความไม่สันโดษมีขอบเขตของมันคือ ใช้ในกุศลธรรมอันได้แก่ คุณธรรม และการปฏิบัติกิจที่ตั้งามพระพุทธเจ้าไม่ได้เคยทรงหยุดยั้ง ไม่เคยพอพระทัยเลยในผลสำเร็จของพระองค์ พระองค์เสด็จไปเรียน ไปปฏิบัติธรรมอยู่ในสำนักดาบส ฤๅษี หรือพวกโยคีต่างๆ เรียนจบและแสดงความ

สามารถจนกระทั่งอาจารย์พอใจ เชิญให้อยู่ร่วมสำนักเพื่อให้ทำการสอนต่อไป พระองค์ก็ทำได้ทรงพอพระทัยไม่ ยังไม่สำเร็จผลที่มุ่งหมาย พระองค์จึงได้ออกจากสำนักดาบสเหล่านั้นไป แล้วแสวงหาธรรมด้วยพระองค์เอง จนสำเร็จ

หลักธรรมทั้ง ๒ ประการ คือ สันโดษก็ดี ไม่สันโดษก็ดี ย่อมมีความประสานกัน มีได้ขัดกันเลย มีแต่ส่งเสริมกันด้วยซ้ำ เพราะเมื่อสันโดษแล้ว พระภิกษุนั้นก็ตัดห่วงตัดกังวลในทางที่จะปรนเปรอตนเองในทางวัตถุได้ สามารถบำเพ็ญความไม่สันโดษในกุศลธรรมได้เต็มที่ คือ มุ่งมั่นในการปฏิบัติธรรม พยายามให้ถึงผลสำเร็จที่มุ่งหมาย เพราะฉะนั้น อาศัยหลักธรรมข้อสันโดษเราก็ตัดความโลภ ความห่วงกังวล ที่จะเหนียวรั้งขัดขวางเราไม่ให้ทำกิจหน้าที่ของตนได้เต็มที่ เป็นการทำให้พร้อม และคล่องตัว เมื่อมีความพร้อมคล่องตัวดีแล้ว ก็ปฏิบัติธรรมข้อไม่สันโดษ หลักธรรมข้อไม่สันโดษนั้น ก็นำมาใช้ในการสร้างนิสัยใฝ่สัมฤทธิ์และการแสวงหาความดีเลิศต่อไป อันนี้จึงเป็นหลักธรรมที่ประสานกลมกลืนกัน นี่เป็นเพียงตัวอย่างอันหนึ่ง จะขอผ่านไปก่อนสู่หลักเกณฑ์ประการที่ ๒

๒. ธรรมมีทั้งแง่ลบและแง่บวก

เกณฑ์วินิจฉัยความหมายและคุณค่าของพุทธธรรมข้อ

ที่สองนี้ มีส่วนพัวพันถึงธรรมในแง่ที่เป็นอุปสรรคด้วย เกณฑ์ข้อที่สองนี้ก็คือ ลักษณะที่นิยมเรียกในภาษาศาสตร์ปัจจุบันว่า แง่ลบและแง่บวก หรือจะใช้ภาษาทางพระพุทธศาสนาว่า หลักธรรมต่างๆ มีทั้งแง่ปทาน และแง่ภาวนา เพื่อความสะดวกจะใช้ภาษาของคนสมัยใหม่คือแง่ลบและแง่บวก

หลักธรรมต่างๆ มีความหมายทั้งแง่ลบและแง่บวก ที่เป็นเช่นนั้น เพราะมันสัมพันธ์กับการเป็นอุปสรรคที่จะนำไปสู่จุดหมาย ความเป็นอุปสรรคที่จะนำไปสู่จุดหมาย ทำให้มันมีลักษณะเป็น ๒ ด้าน คือ ในแง่ลบมีความหมายเป็นอุปสรรค หรือเครื่องมือสำหรับกำจัดสิ่งที่ไม่ดีไม่งามหรือไม่ต้องการ และในแง่บวกก็คือว่า มันจะช่วยให้เราเข้าไปสู่จุดหมายหรือใกล้เข้าไปสู่จุดหมายได้มากขึ้น โดยนัยนี้ ธรรมแต่ละข้อ ก็จะมีทั้งแง่ลบและแง่บวก อยู่ในตัวของมันเอง ที่นี้ การสอนในปัจจุบันนี้อาจเป็นไปได้ว่า เราเน้นในแง่ลบมากเกินไป จนเป็นเหตุให้เกิดความเข้าใจผิดขึ้น

อย่างพวกฝรั่งบางคนได้เขียนหนังสือไว้แสดงให้เห็นว่า หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนามีความหมายในทางลบอย่างเดียว เช่น ให้ปฏิบัติศีลงดเว้นจากการเบียดเบียน แล้วก็แนะนำว่า ควรจะทำอะไรต่อไปเป็นต้น อันนี้อาจจะเป็นความบกพร่องของเราด้วยผสมกัน คือ เราเองศึกษาและสั่งสอนพุทธธรรมไม่ครบทุกแง่ทุกมุม เช่น เวลาสอนเรื่องฆราวาสธรรม มีธรรมข้อ

หนึ่งเรียกว่า ‘ทมะ’ เราก็สอนว่า ทมะนั้นได้แก่ การข่มใจ เมื่อได้ ยินได้ฟังคำที่จะทำให้เกิดความโกรธ ความเกลียด เราก็ข่มใจหัก ห้ำมใจได้ ไม่ให้โกรธ ไม่ให้เกลียด เมื่อสอนเรื่องอุเบกขา เราก็ สอนว่า เหยยๆ ไม่ยินดียินร้าย

ความหมาย ๒ แ่ง ของสันโดษ

แม้แต่เรื่อง ‘สันโดษ’ ก็เช่นเดียวกัน อาตมภาพพูดเรื่อง สันโดษมาแล้ว ก็จะลองเอาเรื่องสันโดษมาพูดอีก ในแง่ที่ว่าจะมี ความหมายทั้งในแง่ลบแง่บวกอย่างไร

ความหมายในแง่ลบของสันโดษก็คือ การช่วยกำจัดความ โลก ทำให้ไม่เกิดความร้อนรนกระวนกระวายใจในการที่ว่า ได้ไม่ รู้จักพอ นั่นด้วย ที่นี้ ในแง่บวก สันโดษก็คือช่วยให้เรามีเวลามี โอกาสและพลังงานสำหรับทำกิจการหน้าที่มากขึ้น และมีความสุข ความพอใจ ซึ่งสืบเนื่องมาจากความภูมิใจในผลสำเร็จที่เกิดขึ้น จากน้ำพักน้ำแรงของตนเอง สำหรับพระภิกษุความหมายอาจจะ เน้นจำกัดลงไปอีกคือในแง่ลบหมายถึงการตัดความกระวนกระวาย ใจหรือความกังวล ในการที่จะแสวงหาวัตถุมาปรนเปรอตนเอง

ในแง่บวกหมายถึงถึงว่า เมื่อจะบำเพ็ญสมณธรรมก็ดี หรือ เมื่อจะทำตามอุดมคติในการประกาศพระพุทธศาสนา จาริกไปใน

สถานที่ต่างๆ เพื่อบำเพ็ญประโยชน์สั่งสอนประชาชนก็ดี ก็สำเร็จ โดยง่ายทำได้ตลอดไปร่ง พุดอย่างในภาษาสมัยใหม่ ก็คือ ทำให้ เกิดความคล่องตัว

ความหมาย ๒ แ่ง ของศีล

ถึงหลักธรรมอื่นๆ ก็มีความหมายทั้ง ๒ แ่งเหมือนกัน อย่างเช่น ‘ศีล’ ศีลนั้นตามแบบเดิมท่านวางไว้เป็น ๒ ตอน ศีล เต็มรูปอย่างที่มาในกรรมบท มี ๒ ตอน ตอนต้นบอกว่ ละปาณา ติบาต ละการฆ่าเบียดเบียนสัตว์ แล้วตอนท้ายจะมีข้อความตาม บาลีว่า สัพพปาณญุตหิตานุกมปี ซึ่งแปลว่า อนุเคราะห์ประโยชน์ แก่กกุลแก่สัตว์ทั้งปวง อันนี้เป็นแง่บวก แต่เวลาที่ท่านเขียนเป็นข้อ สั้นๆ ท่านยกมาแต่หัวข้อตอนต้นซึ่งเป็นแง่ลบมาตั้ง ผู้ที่ศึกษาไม่ ได้ศึกษาโดยตลอดก็เข้าใจว่า ศีลนั้นมีแง่ลบอย่างเดียว จนกระทั่ง สมัยหลังนี้เกิดมีวิวัฒนาการขึ้นมาในสายของไทยเรา โดยเฉพาะ มีการแยกออกเป็น ๒ อย่าง เป็นศีลอย่างหนึ่ง ธรรมอย่างหนึ่ง จนถึงกับวางเป็นหลักสูตรแบบเรียน เรียกว่า วิชาศีลธรรม ความ จริง ศีลก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมนั่นเอง

ความหมาย ๒ แ่งของ ไตรลักษณ์

ตัวอย่างอีกอันหนึ่ง คือ ไตรลักษณ์ ไตรลักษณ์ก็มีความ

หมายทั้งในแง่ลบและแง่บวก เช่น หลักรอนิจจัง หลักรอนิจจัง ความไม่เที่ยงนั้น เป็นเพียงการแสดงสภาวะของสิ่งทั้งหลาย เวลาจะนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันของเรา เรามักสอนกันในแง่ที่ว่า จะช่วยปลอบใจให้หายความทุกข์โศก เช่น เมื่อเกิดการพลัดพราก สูญเสียขึ้น เราจะปลอบใจกันว่า อันนี้อนิจจังไม่เที่ยง เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงแตกสลายไปเป็นธรรมดา จะเศร้าโศกไปก็ไม่เกิดประโยชน์อันใด นี่ก็เป็นลักษณะที่ดี คือ ช่วยหยุดยั้งความซุบซิบโทรมทางจิต และการกระทำที่จะทำให้สูญเสียพลังงานไปเปล่า แต่เรามักจะหยุดกันแค่นี้ ไม่ได้นึกถึงขั้นต่อไปว่า ในแง่บวกจะทำอย่างไร บางคราวก็เลยทำให้เกิดผลเสีย คือ ปล่อยสิ่งต่างๆ ไปตามเรื่องตามราว ไม่คิดแก้ไขปรับปรุง จึงต้องคำนึงถึงแง่บวกด้วย

ในแง่บวกอนิจจังก็สอนให้ปรารถนาต่อไปว่า การที่สิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงไปนั้น มันจะเปลี่ยนแปลงตามเหตุ ตามปัจจัย หาได้เปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ ไม่ ในเมื่อเราต้องการผลที่ดี เราก็ต้องทำเหตุทำปัจจัยเพื่อให้ได้ผลที่ดีนั้น เมื่อเราไม่ต้องการผลที่ไม่ดี เราก็ต้องรู้ตามความเป็นจริงว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยนำไปสู่ผลที่ไม่ดี แล้วก็พยายามหลีกเลี่ยงแก้ไขเหตุปัจจัยที่ไม่ดีนั้นเสีย พระพุทธศาสนาถือหลักว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ อันนี้ก็เข้ากับหลักอนิจจังนั่นเอง และฝึกได้จนถึงขั้นที่ยอดเยี่ยมประเสริฐเลิศกว่า

เทวดาและพรหมทั้งหลาย แม้แต่เทวดาและพรหมก็ต้องบูชา อันนี้ก็เป็นไปตามหลักอนิจจังเหมือนกัน

ความหมาย ๒ แห่งของ ทมะ

ขอยกตัวอย่างอีกสักข้อหนึ่งคือ ทมะ ที่พูดถึงเมื่อกี้นี้ ทมะ ที่ชอบแปลกันว่า ความข่มใจนั้น ในแง่ลบก็เหมือนอย่างที่เราพูดกันบ่อยๆ ตามตัวอย่างว่า ได้ยินคำที่จะทำให้เกิดความโกรธก็หักใจเสียได้ ไม่โกรธ เป็นต้น เราชอบมองความหมายของทมะในแง่ลบก็เพราะไปแปลว่าความข่มใจ ถ้าว่าตามศัพท์แล้ว ควรแปลว่าการฝึกหัดหรือการตัดจึงจะถูกต้อง ถ้าแปลตรงความหมายของศัพท์แล้ว จะมองเห็นความหมายในแง่บวกง่ายขึ้น

ที่นี้ แง่บวกจะมีความหมายอย่างไร ในแง่บวกก็คือสามารถบังคับควบคุมจิตใจของตนเองให้ทำได้ ในสิ่งที่ปัญญาบอกให้รู้ว่าควรทำ เมื่อปัญญาบอกให้รู้ว่า อันนี้ถูกต้อง เป็นไปโดยชอบด้วยเหตุผลแล้ว เราสามารถควบคุมบังคับตนเองให้ทำในสิ่งนั้นได้ อันนี้ชื่อว่าเป็นทมะเหมือนกัน และเป็นธรรมะที่สำคัญมากในการฝึกหัดตัดนิสัยปรับตัวและปรับปรุงตัว

ขอยกตัวอย่างในทางปฏิบัติว่า ทมะนั้นมีคุณค่าในทางบวกทางลบอย่างไร เช่นว่า เด็กไปยืนอยู่ที่ถนนรับประทานขนม หรือสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่อยู่ใต้อาหารหรือถุงพลาสติก เมื่อแสร้ง

ประทานอาหารเสร็จแล้ว ก็เป็นธรรมดาที่จะต้องทิ้งถุงพลาสติก หรือกระดาษที่ห่อของนั้น เมื่อจะทิ้งนั้น วิธีง่ายที่สุดก็คือทิ้งตรงที่ ยืนนั้น ยืนที่ใดก็ทิ้งที่นั่น อันนี้เป็นความสะดวกและเป็นความปรารถนาที่ใกล้ตัวที่สุด แต่ว่าเมื่อเด็กจะทิ้งนั้น ถ้าเขามีความรับผิดชอบอยู่บ้าง เขาจะนึกขึ้นมาได้ว่า การทิ้ง ณ ที่นั้นเป็นการไม่ถูกต้อง ที่จะให้ถูกต้องนั้นก็ถือว่า ทิ้งที่ถังขยะซึ่งอาจจะอยู่ห่างจากตัวเขาถึง ๑๐ เมตรก็ได้ เมื่อเขารู้อย่างนี้แล้ว ก็ถึงตอนสำคัญที่ว่าเขาจะพ่ายแพ้แก่อำนาจกิเลสหรือชนะกิเลส ถ้าหากว่าปัญญาที่พิจารณาเหตุผลได้บอกเขาแล้วว่า ที่ถูกต้องไปทิ้งในที่ทิ้งขยะที่จัดไว้ให้แล้ว ถ้าเขามีหมะ เขาจะสามารถบังคับตัวเองให้เดินไปทิ้งที่ทิ้งขยะได้ นี่คือหมะที่ใช้ในแง่บวก คือ การบังคับควบคุมตนเองได้ ให้ทำในสิ่งที่ปัญญาบอกแล้วว่า เป็นการถูกต้องด้วยเหตุผล ถ้าเราไม่มีหมะเราก็ไม่สามารถควบคุมตนให้อยู่ในเหตุผล* เราก็พ่ายแพ้ต่อกิเลสคือความเกียจคร้าน ปรารถนาความสะดวก เฉพาะได้แก่ ความเห็นแก่ตัวนั่นเอง อันนี้เป็นตัวอย่างในการมองธรรมะให้ครบ ทั้งแง่ลบแง่บวก

* อรรถกถาก็ยังกำกับความหมายไว้ว่า หมะ เป็นเรื่องของปัญญา (ดู ส.อ. ๑/๓๙๑; สุตต.๒ ๑/๓๒๓)

๓. ธรรมในแง่สาระและรูปแบบ

อาตมภาพจะขอผ่านไปถึงอีกหลักหนึ่ง ในการวินิจฉัยความหมายและคุณค่าของธรรมะ อันนี้คือเรื่องสาระและรูปแบบ สาระหมายถึงเนื้อหา หรือตัวแท้ตัวจริงของหลักธรรม ส่วนรูปแบบนั้นก็คือโครงร่างสำหรับยึด หรือให้เนื้อหาสาระไปเกาะตัวอยู่ตลอดถึงเปลือกสำหรับหุ้มให้หลักหรือเนื้อแท้มั่นคงอยู่ได้ ช่วยให้เนื้อหาสาระคงตัวอยู่ได้เป็นระยะเวลายาวนาน ทั้งสองสิ่งนี้สำคัญทั้งคู่โดยปรกตินั้นคนจะคิดเนื้อหาขึ้นก่อน พอคิดเนื้อหาสาระขึ้นแล้วก็ต้องสร้างรูปแบบขึ้นมา เพื่อช่วยยึดเอาสาระไว้ให้อยู่ในรูปแบบที่ต้องการ แต่เนื้อหาสาระนั้นเมื่อเกิดขึ้นมาแล้ว มันจะเจริญขึ้นไประยะหนึ่ง เมื่อถึงจุดหนึ่งแล้ว ความคิดในเรื่องเนื้อหาสาระจะถึงจุดอิ่มตัวแล้วจะหยุด เมื่อเนื้อหาสาระหยุดแล้ว รูปแบบนั้นจะเกาะกุมตัวกันเข้าจนเป็นรูปร่างที่แน่นอน พอได้รูปร่างแน่นอนแล้ว รูปแบบมักจะกลายเป็นสิ่งที่แข็งทื่อ แล้วก็ไม่สะดวกแก่การปรับตัว เมื่อถึงตอนนั้นรูปแบบก็มักจะมีทั้งคุณและโทษ นอกจากจะบรรจุเอาเนื้อหาไว้แล้ว จะมีโทษโดยเป็นกรอบกั้นไม่ให้เจริญก้าวหน้าต่อไป สิ่งทั้งหลายมักจะเป็นไปอย่างนี้แทบทั้งหมด ไม่ว่าจะ เป็นสถาบัน ระบบ ระบบ พิธีกรรม หรือแม้แต่ในรูปของความคิดก็ตาม หลักธรรมก็ไม่ใช่ว่าเรื่องยกเว้นในข้อนี้

ขอยกตัวอย่างในเรื่องพิธีกรรม เพื่อจะให้เห็นความหมายง่ายๆ พิธีกรรมในทางพระพุทธศาสนามีมากมาย พิธีกรรมส่วนหนึ่งเรียกว่า 'สังฆกรรม' คือ กิจที่ทำโดยที่ประชุมสงฆ์ จะนำมาเป็นตัวอย่างเพื่อชี้แจงในเรื่องนี้เฉพาะเรื่องการอุปสมบท พิธีอุปสมบทนั้น เป็นพิธีที่รู้จักและเข้าใจกันทั่วไป เห็นง่าย เพราะฉะนั้นอาตมา ก็จะใช้เป็นเครื่องมืออธิบายว่า เนื้อหากับรูปแบบต่างกันอย่างไรแล้วจะเกิดการขัดกันหรือมีโทษมีภัยแก่กันหรือไม่ พิธีอุปสมบทมีเนื้อหาอย่างไร เนื้อหาของมันหรือสาระสำคัญ ก็คือ เป็นวิธีการที่จะรับบุคคลเข้าสู่ชุมชนสงฆ์อย่างมีระเบียบแบบแผนรัดกุมที่สุด ตามหลักการที่ถือสงฆ์เป็นใหญ่ โดยให้อำนาจเป็นของส่วนรวม เมื่อมีสาระเช่นนี้ก็ต้องสร้างรูปแบบขึ้นมา อย่างที่รู้จักกันในปัจจุบันว่าพิธีอุปสมบท รูปแบบที่มีมากับเนื้อหาเดิมก็คือว่า เพื่อจะให้การรับบุคคลเข้ามาสู่คณะสงฆ์เป็นไปอย่างรัดกุมที่สุด ก็ดำเนินการเป็นขั้นๆ

ขั้นเริ่มแรกก็คือมีอุปัชฌาย์ อุปัชฌาย์ก็คือ ผู้รับบุคคลเข้ามาเสนอต่อสงฆ์ และรับรองแก่สงฆ์ว่า จะช่วยปกครองดูแลความประพฤติ ฝึกอบรม และให้การศึกษาระยะหนึ่ง อย่างน้อย ๕ ปี จนกว่าบุคคลผู้นั้นจะปกครองตนได้ เมื่ออุปัชฌาย์รับบุคคลเข้ามา และรับรองจะทำหน้าที่อย่างนี้ นำบุคคลนั้นเข้าเสนอต่อสงฆ์ ก็มี การประชุมสงฆ์ พระภิกษุที่มีสิทธิในบริเวณนั้นก็เข้ามาประชุม

กัน บุคคลผู้นั้นก็ขออนุญาตต่อพระสงฆ์ คือ ที่ประชุมเห็นว่า จะอุปสมบท โดยมีท่านผู้นั้นเป็นอุปัชฌาย์ คล้ายๆ เป็นผู้ประกัน และรับรองที่จะดูแลความประพฤติต่อไป สงฆ์ก็จะพิจารณาคุณสมบัติของบุคคลผู้นั้นว่า สมควรที่จะรับเข้าสู่หมู่คณะหรือไม่ เพื่อการนี้ ในที่ประชุมผู้นั้น ก็จะมีท่านผู้หนึ่งที่มีความรู้ความสามารถเข้าใจในทางพระวินัยขออนุญาตต่อสงฆ์ ทำหน้าที่เป็นผู้ซักถามขึ้น ซึ่งเรียกว่า 'คู่สวด' ในปัจจุบัน เมื่อสอบถามแล้วก็แจ้งต่อสงฆ์ว่า เท่าที่ได้สอบถามมา เกี่ยวกับคุณสมบัติของบุคคลผู้นั้นแล้วได้ความอย่างไรๆ สงฆ์คือที่ประชุมนั้นจะเห็นเป็นอย่างไร สงฆ์ก็พิจารณาเมื่อเห็นว่าถูกต้อง มีคุณสมบัติครบถ้วนสมควรจะรับได้ก็ให้มติเป็นเอกฉันท์ การอุปสมบทก็เกิดขึ้น

อันนี้คือรูปแบบที่คุมสาระเอาไว้ ที่นี้ รูปแบบเช่นนี้ก็ยังมีมาตามลำดับกาลเวลาจนถึงปัจจุบัน ปัญหาที่มีว่า รูปแบบยังคงอยู่จริง แต่สาระที่อยู่ในรูปแบบนั้น ยังคงอยู่หรือไม่ ถ้ายังคงอยู่ ยังอยู่เต็มตามรูปแบบหรือไม่ ตลอดถึงว่ามีความเข้าใจหรือตระหนักในสาระนั้นๆ กันหรือไม่ สำหรับบางท่านหรือแม่ในหมู่พระภิกษุสงฆ์เอง ก็อาจมีผู้ไม่เข้าใจเนื้อหาสาระของพิธีอุปสมบทนี้ เมื่อเห็นรูปแบบที่ปรากฏอยู่อาจจะเข้าใจไปว่า เป็นการนำบุคคลผู้หนึ่งซึ่งเป็นคฤหัสถ์ เข้ามาสู่พิธีแล้วพระก็สวด คงจะเป็นการเสกกัน เสกไปเสกมา บุคคลนั้นก็กลายเป็นพระไป อะไรทำนอง

นั้น อันนี้ก็คือรูปแบบที่มีมานั้นอาจจะทำให้เกิดการเข้าใจไขว้เขวขึ้นได้ นี่เป็นตัวอย่างในเรื่องพิธีกรรม

แม้เรื่องอื่นๆ ก็เช่นเดียวกัน สถาบันต่างๆ ระบบระบอบอะไรต่างๆ นี้จะมีมาใน ๒ ลักษณะ คือ รูปแบบกับเนื้อหาสาระ ถ้าหากไม่มีความเข้าใจในเนื้อหาสาระอย่างแท้จริงแล้ว คนก็จะติดในรูปแบบเข้าใจว่า เมื่อมีระบอบอย่างนั้นแล้ว สิ่งที่ต้องการจะสำเร็จสมประสงค์ทันที ความเข้าใจอย่างนี้ ก็คงจะไม่ต่างจากความเข้าใจของคนโบราณ ซึ่งเราเคยกล่าวหาเขาว่า เป็นผู้มงายอย่างเช่นในสมัยที่พระพุทธเจ้าอุบัติ พระองค์ได้ทรงเลิกพิธีกรรมของพราหมณ์เป็นอันมาก ทรงติเตียนว่าเป็นเรื่องที่ไม่ประกอบด้วยสาระ ไม่มีเหตุผล เช่น พิธีบูชาัญญา ทำให้มงายจนยึดถือว่าเมื่อทำตามแบบแผนครบถ้วนตามข้อกำหนดอย่างนั้นๆ แล้ว ผลสำเร็จที่ต้องการก็จะมีขึ้นเอง โดยเราไม่ต้องทำอะไรเลย นี่ก็คือเรื่องของพิธีกรรมหรือการติดในรูปแบบ แม้แต่ในสมัยปัจจุบันนี้ก็เช่นเดียวกัน ถ้าเราติดอยู่ในรูปแบบต่างๆ จะเป็นสถาบันหรืออะไรก็ตาม เพียงเข้าใจว่าถ้ามีสิ่งนั้นๆ แล้วจะได้สำเร็จสมประสงค์ขึ้นมา ความเข้าใจยึดถือแบบนี้ ก็คงจะไม่ต่างกับความเข้าใจของคนสมัยโบราณ ที่เราประณามว่าเป็นคนงมงายนั้นแต่ประการใดเลย

เรื่องของรูปแบบในแง่ของสถาบัน ระบบ ระบอบอะไรนี้ อาตมภาพจะขอผ่านไปก่อน จะผ่านมาถึงในแง่ของความคิด ความ

คิดความเข้าใจเกี่ยวกับหลักธรรม ก็มีรูปแบบเช่นเดียวกัน ยกตัวอย่างง่ายๆ เช่น คำว่า 'บุญ' นี้ ก็มีทั้งเนื้อหาและรูปแบบ เมื่อพูดถึงเรื่องบุญ คนจำนวนมากที่เดียว อาจจะนึกถึงว่าเป็นสภาวะอะไรสักอย่างหนึ่ง มีอำนาจพิเศษเสมือนหนึ่งเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ดลบันดาลให้เกิดผลดีได้ บางคนอาจจะถึงกับเอาความหมายนี้ไปสัมพันธ์กับการไปเกิดบนสวรรค์ อันนี้เป็นความเข้าใจที่ถือเป็นรูปแบบไปแล้ว จากรูปแบบความคิดก็จะขยายต่อไปสู่รูปแบบของการกระทำ

เมื่อพูดว่าทำบุญ คนจำนวนไม่น้อยก็จะคิดถึงรูปแบบที่ว่าเอาอาหารไปถวายพระที่วัดในพิธีที่เรียกว่า 'ทำบุญ' หรืออาจคิดเลยไปอีกจนกระทั่งว่า ถ้าหากจะทำบุญให้ได้ผลมากก็ต้องสร้างวัดวาอาราม สร้างโบสถ์วิหาร เป็นต้น เมื่อสร้างโบสถ์สร้างวิหารแล้วก็ถือว่าได้กุศลแรง อันนี้เป็นวิวัฒนาการในการสร้างรูปแบบเสียแล้ว ฝ่ายหนึ่งก็จะเกิดความยึดติดในรูปแบบเช่นนี้ เพราะถือว่าถ้าจะทำบุญให้ได้ผลมาก ก็จะไปสัมพันธ์กับความหมายที่ว่าจะได้ไปเกิดใหม่มีทรัพย์สินเงินทองมาก หรือไปเกิดในสวรรค์ ก็ต้องสร้างโบสถ์วิหาร สร้างศาลาการเปรียญในวัด อีกฝ่ายหนึ่ง ก็เห็นว่าการกระทำเช่นนั้นๆ ไม่เกิดประโยชน์อะไร ในแง่ของสังคมหรือในแง่ของชีวิตที่จะต้องเป็นอยู่จริงในปัจจุบัน ก็เลยเกิดความขัดแย้งกันขึ้น นี้ก็เพราะไม่เข้าใจในเรื่องสาระและรูปแบบนั่นเอง ถ้าเข้าใจ

เรื่องนี้แล้ว ก็จะมีหนทางนำไปสู่การประสานกันและการแก้ไขได้

ที่นี้ รูปแบบอย่างนี้เกิดขึ้นมาได้อย่างไร ทำไม่จึงถือว่าการสร้างโบสถ์สร้างวิหารขึ้นในวัดวาอารามได้บุญมาก การที่เราเกิดความเข้าใจขึ้นมาเช่นนี้เป็นเพราะอะไร ขอให้หักย้อนดูถึงสภาพสมัยเก่า ในสมัยก่อนนี้ วัดวาอารามเป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นศูนย์กลางแห่งชีวิตจิตใจของสังคม การศึกษาเล่าเรียนและกิจการมต่างๆ ของชุมชนก็มีขึ้นที่วัดวาอาราม สิ่งก่อสร้างในวัดวาอารามนั้น ก็เป็นสมบัติของส่วนรวม ไม่เป็นของผู้หนึ่งผู้ใดทั้งสิ้น สร้างขึ้นมาแล้วก็ยังเป็นของกลาง เช่น กุฏิหลังหนึ่ง สร้างขึ้นมาแล้วก็ไม่ได้เป็นของใครทั้งนั้น ทุกคนในชุมชนนั้นสามารถจะไปบวชและไปใช้กุฏิหลังนั้นอยู่ เมื่อตัวเองสึกแล้วก็มีคนอื่นหมุนเวียนกันใช้ต่อไป หรือว่าถ้าตัวเองไม่ได้ใช้ ลูกหลานของตนก็ใช้ได้ไม่เป็นสมบัติของใครโดยเฉพาะ

หรืออย่างศาลาการเปรียญ ภิกษุสงฆ์ก็ได้ใช้เป็นสถานที่เล่าเรียน จะเป็นลูกศิษย์ใครคนหนึ่ง หรือตัวบุคคลผู้นั้นเองก็ไม่จำเป็นต้องระบุงลงไป ส่วนชาวบ้านก็จะใช้เป็นที่ชุมนุมในกิจกรรมต่างๆ เช่น การฟังธรรม ตลอดจนการบำเพ็ญกุศล และการชุมนุมอื่น ๆ วัดและสิ่งก่อสร้างในวัดจึงเป็นศูนย์กลางและเป็นสมบัติของชุมชน เพราะฉะนั้น เมื่อคิดว่าจะสร้างอะไรในชุมชนนั้นเพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ส่วนรวม จะมีอะไรดีไปกว่าการสร้างสิ่งต่างๆ ขึ้นใน

วัดวาอาราม การสร้างกุฏิหลังหนึ่งก็คือ การสร้างสาธารณประโยชน์ให้คนที่อยู่ในชุมชนนั้น ได้เข้ามาใช้ประโยชน์โดยเป็นตัวเองบ้าง ลูกหลานตัวเองบ้าง เป็นสมบัติของคนในสังคมนั้น สร้างศาลาขึ้นมา ก็เป็นสิ่งที่ใช้ประโยชน์ร่วมกันของสังคมนั้นทั้งหมด

ฉะนั้น ความหมายที่ว่า เมื่อสร้างสิ่งก่อสร้างในวัดแล้วจะเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม จึงเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นต้องระบุ เป็นความหมายที่เข้าใจกันอยู่ในตัวโดยไม่ต้องยกขึ้นมาพูดถึงอีก ไม่ต้องยกขึ้นมาตั้งเป็นคำถามด้วยซ้ำไป ความเข้าใจในเรื่องบุญจึงถ่ายทอดมาในรูปแบบที่ว่า สร้างสิ่งก่อสร้างในวัดวาอารามถือว่าได้บุญมาก อาจจะเป็นอุดมคติว่า ช่วยให้ได้ไปเกิดในสวรรค์ หรืออะไรก็ตามแต่ ความหมายนั้นมันพุ่งไปในตัวเสร็จในแง่ที่ว่า เป็นสาธารณประโยชน์ แต่ในสมัยต่อมาเมื่อสภาพของสังคมเปลี่ยนแปลงไป สังคมของวัดวาอารามและสังคมภายนอกแยกออกจากกัน บทบาทที่วัดเป็นศูนย์กลางของสังคมในแง่ต่างๆ ก็ลดน้อยลงไปตามลำดับ เมื่อบทบาทลดน้อยลงไปเช่นนี้แล้ว ก็เกิดความวิปริตขึ้นมา ความคิดความเข้าใจก็แบ่งแยกออกเป็น ๒ ด้าน ฝ่ายหนึ่งก็เกิดความยึดมั่นโดยนำเอาความหมายในแง่ที่ว่า ทำบุญ คือ สร้างสิ่งก่อสร้างภายในวัดแล้วจะได้บุญมาก ไปสัมพันธ์ผูกไว้กับความหมายที่ไกลตัว ไกลชีวิตออกไปทุกที เพราะความหมายและคุณค่าที่เกี่ยวกับสังคมและชีวิตปัจจุบันนั้น มันชักจะหลุดลอยออกไป

เหลือแต่ความหมายที่ผูกพันกับชาติหน้าหรือสวรรค์ จากนั้นการพูดหรือการโฆษณาในแง่นั้นก็ยิ่งทวีและเน้นมากขึ้นตามลำดับ ส่วนคนอีกฝ่ายหนึ่งก็ไม่สามารถจะเข้าใจความหมายในแง่นี้ได้ จึงแยกตัวออกไปตั้งข้อกล่าวหาว่า การทำบุญเช่นนั้นไม่เกิดประโยชน์อะไรแก่ส่วนรวม เป็นการถ่วงสังคม เป็นต้น ถ้าหากไม่สามารถนำความเข้าใจนั้นมาสู่จุดเริ่มต้น หากจุดที่จะเชื่อมต่อได้แล้ว การแก้ปัญหาจะเป็นไปได้ยาก

เนื้อหาและรูปแบบของ 'สมาธิ'

ขอยกตัวอย่างอีกสักข้อหนึ่ง คือเรื่อง 'สมาธิ' สมาธิก็มีทั้งในแง่เนื้อหาและรูปแบบ พอพูดถึงคำว่าสมาธิ โดยมากคนก็นึกถึงรูปแบบของการที่จะไปนั่งเงียบๆ หลับตาอะไรทำนองนั้น แต่ความหมายของสมาธิตัวจริงของมันในแง่ของเนื้อหาสาระ ก็คือ ความตั้งมั่นแห่งจิตใจหรือมีจิตใจแน่วแน่มั่นคง ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องอยู่ในรูปของการนั่งเช่นนั้น จริงอยู่ รูปแบบที่นิ่งสมาธิเช่นนั้นเป็นสิ่งสำคัญและเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ซึ่งจะต้องนำไปพูดเป็นเรื่องหนึ่งต่างหากที่เดียว แต่รูปแบบที่สร้างขึ้นมานั้น ก็กลับเป็นเครื่องจำกัดสาระและทำให้เกิดความไขว้เขวผิดพลาดได้เช่นเดียวกัน ความจริงสมาธินั้นมีได้แม้แต่ในเรื่องของชีวิตประจำวัน เช่นตัวอย่างที่ยกมาแล้ว ในเรื่องของเด็กที่ทิ้งถุงพลาสติกนั่นเอง ในการปฏิบัติ

ธรรมข้อหมา ก็ต้องมีการฝึกสมาธิอยู่ในตัว หรือจะพูดให้กว้างกว่านั้นก็ได้ว่า เด็กที่จะเอาท่อของไปทิ้งในที่ทิ้งขยะนั้น เขาจะปฏิบัติพร้อมกัน ทั้งศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อเด็กคิดว่าเขารับประทานของเสร็จแล้ว จะทิ้งถุงพลาสติกหรือท่อของนั้น เขามีสติระลึกขึ้นได้ว่าการทิ้งตรงที่ยืนนั้นเป็นการกระทำที่ผิด ในกรณีนี้สติก็เป็นข้อหนึ่งในหมวดสมาธิ การที่เขารู้ว่าการทิ้งเรื่องเปื้อนไปโดยไม่ระมัดระวังเป็นความผิด อันนี้คือเขารู้ศีล

เมื่อเขารู้คือมีปัญหาพิจารณาเห็นคุณค่าและโทษของมันว่า การกระทำที่ปล่อยไปตามความเห็นแก่ตน เห็นแก่ความสะดวกสบายนี้ไม่ดีไม่งาม เขาก็จะพยายามงดเว้นไม่ทำ เมื่อเขาพยายามงดเว้นจากการกระทำผิด คือเขาไม่ทิ้งในที่นั้นก็คือ เขาปฏิบัติไปตามศีล และเมื่อเขาระดมพลังจิตใจในการที่จะพยายามเอาชนะความเกียจคร้านของตนเอง เดินไปสู่ที่ที่จัดไว้ นั่น ก็เป็นการใช้พลังสมาธิ และความเพียรพยายามเดินไป ก็เป็นเรื่องของความเพียรซึ่งอยู่ในหมวดสมาธิเช่นเดียวกัน อันนี้เป็นเรื่องที่ใช้อยู่เป็นประจำ เป็นเรื่องของเนื้อหาสาระที่มีความหมายกว้าง แต่เมื่อเราคิดเนื้อหาขึ้นมาในระยะหนึ่ง แล้วรูปแบบก็จะก่อตัวขึ้นมาได้ตามลำดับ จนถึงจุดที่ว่ารูปแบบนั้นแข็งที่จนยากแก่การปรับ และทำให้เนื้อหาสาระคลาดเคลื่อนหรือคับแคบจนเกินไปด้วย อันนี้ก็เป็นอย่างอื่นอีกตัวอย่างหนึ่ง ส่วนหลักธรรมอื่นๆ ก็เช่นเดียวกัน จะเป็นเรื่อง

สันโดษ โลภียะ โลกุตตระ เรื่องวิปัสสนา เป็นต้น ก็จะมี ความหมายในแง่เนื้อหาสาระและรูปแบบเช่นเดียวกัน และความเข้าใจ ในรูปแบบนั้นก็ทำให้เกิดความไขว้เขวในการเข้าใจเนื้อหาไป ได้เป็นอย่างมาก เหมือนอย่างที่อาตมภาพได้พูดไปแล้วในวันนี้ อาตมภาพคิดว่า คงจะไม่มีเวลาแสดงหลักเกณฑ์ในการวินิจฉัย ความหมายและคุณค่าของหลักพุทธธรรมให้ยาวอีกต่อไปเท่าไร เพราะในขณะนี้เวลาก็ใกล้จะหมด

๔. ธรรมในแง่การเข้าถึงกับการวางท่าที

ข้อที่ควรจะต้องพูดถึงต่อจากเรื่องที่แล้วคือ การเข้าถึงกับการ วางท่าที อันนี้จะพูดให้สั้นที่สุด ความสับสนในการเข้าถึงกับการ วางท่าทีนี้ เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้มนุษย์สับสนมากในเรื่องของศาสนา และก็มี ความสับสนในการดำรงชีวิตด้วย ยกตัวอย่างง่ายๆ ก็เรื่อง ที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เช่น นรก สวรรค์ คำถามเกี่ยวกับเทพเจ้า เรื่องเกี่ยวกับโลกนี้ว่า มีที่สิ้นสุดไม่มีที่สิ้นสุด ที่เราเรียกว่าปัญหา ทางอภิปรายญา ตลอดไปกระทั่งถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อภินิหาร ปาฏิหาริย์ ต่างๆ เหล่านี้พวกหนึ่ง กับเรื่องข้อปฏิบัติต่างๆ เหล่านี้ อีกพวก หนึ่ง เราจะต้องมีหลักการวางตัวต่อมัน คือ พวกหนึ่งเป็นสิ่งที่เรา พึ่งเชยชมด้วยความพยายามเข้าถึง อีกพวกหนึ่ง พึ่งเชยชมด้วย ความตระหนักในการวางท่าที ถ้าเราไม่สามารถแยก ๒ อย่างนี้

ออกจากกันแล้ว จะเกิดโทษและเกิดความสับสนในการปฏิบัติ และความเข้าใจเป็นอย่างมาก

สำหรับพระพุทธศาสนานั้น วางหลักเกณฑ์ในเรื่องนี้ไว้อย่าง ชัดเจน จะขอลดให้สั้นว่า สำหรับธรรมะต่างๆ ไปนั้น ก็ชัดเจนอยู่ แล้วว่าเป็นเรื่องที่เราจะต้องนำมาปฏิบัติ ธรรมะทั้งหลายอุปมา เหมือนแพ มีไว้สำหรับใช้ข้ามฟาก ที่นี้ ในเรื่องบางอย่าง ง่ายๆ เช่น เรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ เราควรจะต้องปฏิบัติต่อสิ่ง เหล่านี้อย่างไร พระพุทธศาสนานั้นวางหลักไว้ชัดเจนแล้วว่าสำหรับ สิ่งเหล่านี้ให้ใช้วิธีวางท่าที การวางท่าทีเป็นอย่างไร เรื่องบางอย่าง เช่น สิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิปาฏิหาริย์ อะไรเหล่านี้ เป็นสิ่งที่ไม่อาจจะ พิสูจน์ออกมาได้ให้เห็นชัดเจนทั้งในแง่ยอมรับ และปฏิเสธโดยสิ้นเชิง สิ่งเหล่านี้มีโอกาสให้คลุมเครืออยู่ตลอดไป หรือเป็นสิ่งลับๆ ล่อๆ ไม่มีใครสามารถปฏิเสธได้โดยสิ้นเชิงและฝ่ายที่ยืนยันก็ ไม่สามารถที่จะชี้แจงให้อีกฝ่ายหนึ่งยอมรับได้แน่นอนเช่นเดียวกัน คือ ทั้งสองฝ่ายจะเอาชนะกันเด็ดขาดไม่ได้

ในเมื่อเป็นเช่นนี้ พระพุทธศาสนาให้ใช้วิธีวางท่าที การวาง ท่าทีเช่นนี้ ไม่ใช่เรื่องลอยๆ เป็นการทำอะไรอย่างมีเหตุผลชัดเจนที่สุด วางท่าทีอย่างไร เรามองเห็นด้วยเหตุผลทันทีว่า การเชื่อถือในสิ่ง ศักดิ์สิทธิ์ อิทธิปาฏิหาริย์ต่างๆ นั้น ชัดต่อหลักการพึ่งตนเอง ทำ ให้เรามัวแต่หวังพึ่งพาอาศัย คอยหวังพึ่งอำนาจจากภายนอก ทำ

ให้หวังผลสนองในทางลัด เช่น เราหวังผลสำเร็จในกิจบางอย่าง ถ้าเราไปหวังในสิ่งศักดิ์สิทธิ์อิทธิปาฏิหาริย์แล้ว เราก็อาจจะต้องนั่งนอนรอเพื่อให้สิ่งนั้นบันดาลผลขึ้นมา ทำให้เราขาดความเพียรพยายามในการที่จะลงมือปฏิบัติ โดยทางเหตุผลที่มองเห็นประจักษ์แก่ตนเอง

ในทางหลักธรรมนั้นให้พึ่งตนเอง ประพฤติปฏิบัติในทางที่เป็นเหตุเป็นผลในสิ่งที่มองเห็น พยายามให้เป็นผลสำเร็จขึ้นมา ด้วยการกระทำของตนตามสามัญวิสัยหรือความเพียรของมนุษย์ การมัวเชื่อคอยหวังในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิปาฏิหาริย์ ย่อมทำให้เราไม่ได้ทำในสิ่งที่ควรทำ และก็ทำให้เรามีจิตใจหวังพึ่งผู้อื่นอยู่เรื่อยไป เป็นผลเสียในการปฏิบัติธรรม

เมื่อเป็นเช่นนี้เราจึงควรคิดตัด สิ้นใจอย่างเด็ดขาดลงไปว่า เมื่อจะปฏิบัติตามพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ต้องถือหลักของการปฏิบัติด้วยการลงมือกระทำ โดยความพากเพียรพยายาม ไม่ใช่ มัวแต่ไปหวังพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิปาฏิหาริย์ ไม่ต้องพูดถึงว่าเมื่อสิ่งนั้นไม่เป็นจริง แม้เป็นจริงก็ไม่อยากพึ่ง ต้องเป็นอย่างนี้ นี่คือท่าทีของพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้า แม้จะมีคำสอนบันทึกไว้ว่า ทรงเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์เป็นอย่างยิ่ง ทำได้อย่างนั้นอย่างนี้ แต่พระองค์ก็ทรงติเตียนอิทธิปาฏิหาริย์ และทรงปราบอำบัติแก่พระภิกษุที่แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ด้วย เพราะ

เป็นการชักนำให้ประชาชนเกิดความไขว้เขว ไม่ทำให้เขาเพียรพยายามทำในสิ่งที่ควรทำให้สำเร็จด้วยเรี่ยวแรงของตนเอง จุดหมายที่สูงนั้นจะบรรลุได้ด้วยเรี่ยวแรงความเพียรของตนเอง หากสำเร็จด้วยการพึ่งสิ่งที่อยู่ภายนอกไม่

เพราะฉะนั้น สิ่งเหล่านี้แม้สมมติหรือเป็นจริง ก็เผลอไปนอกทางของความเพียรพยายาม จึงให้วางท่าทีลงไปว่าไม่ควรจะหวังพึ่งพระพุทธรูปเจ้าทรงติเตียนอิทธิปาฏิหาริย์ไว้ ไม่ทรงสรรเสริญ ทรงสอนว่า อนุสาสนีปาฏิหาริย์ คือ การสั่งสอนให้เห็นจริงเห็นจัง ด้วยปัญญาจนนำไปปฏิบัติได้เอง เป็นสิ่งที่ประเสริฐกว่าดังนี้เป็นต้น

๕. ธรรมที่คงตัวและธรรมที่ปรับได้

ตอนนี้มีอีก ๒ ข้อที่เป็นข้อสั้นๆ คือ ธรรมที่คงตัวกับ ธรรมที่ปรับได้ ธรรมที่คงตัว หมายถึง หลักธรรมประเภทที่แสดงหลักความจริงอันแน่นอนตายตัว หรือใช้ได้ตลอดทุกกาลทุกสมัยธรรมที่ปรับได้หมายถึง หลักธรรมที่พึงปรับหรือนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมตามสภาพแวดล้อม สองอย่างนี้ถ้าไม่รู้จักแยกก็เกิดความไขว้เขวได้มาก เช่น มีผู้พูดว่า พระพุทธศาสนาตั้งนานมาสองพันห้าร้อยกว่าปีแล้ว ตอนนี้ควรจะปรับปรุงแก้ไขหรืออะไรทำนองนี้ อันนี้ก็เป็นที่เพราะไม่เข้าใจระหว่างธรรมที่คงตัวกับ ธรรมที่ปรับได้

ธรรมะที่คงตัวนั้น มีทั้งในแง่สังขธรรมและในแง่จริยธรรม ในแง่ของสังขธรรมก็คือ หลักที่แสดงสภาวะของสิ่งทั้งหลาย อย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายจะอุบัติขึ้นหรือไม่อุบัติขึ้นก็ตาม สิ่งทั้งหลายก็เป็นอย่างนั้นๆ เช่น หลักไตรลักษณ์ว่า สิ่งทั้งหลายไม่มีความคงที่ มีความทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และไม่มีตัวตนของมันเอง และหลักปฏิจจสมุปบาทที่แสดงความเป็นไปตามเหตุปัจจัย เป็นต้น พวกนี้เรียกว่าธรรมะที่คงตัว ในแง่จริยธรรมก็ได้แก่ หลักจริยธรรมที่เกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์โดยตรง トラบไตที่คนยังเป็นคน หลักจริยธรรมสำหรับความเป็นคนก็ยังคงตัว คนนั้นไม่เหมือนกัน คือเป็นคนเหมือนกัน แต่ไม่เหมือนกัน ในกรณีที่เป็นคนไม่เหมือนกัน หรือเป็นคนแต่อยู่ในสภาพแวดล้อมต่างกัน ก็มีธรรมะที่ปรับได้สำหรับแต่ละคน และธรรมะสำหรับให้คนไปเกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมสถานการณ์ต่างๆ ที่ไม่เหมือนกัน อันนี้ก็ป็นธรรมะที่ถูกปรับให้เข้ากับสภาพแวดล้อมสถานการณ์นั้นๆ

๖. ธรรมะที่เป็นกุศลกับอกุศลเป็นปัจจัยกันได้

อีกข้อหนึ่งคือ ความเป็นปัจจัยระหว่างกุศลกับอกุศล หมายความว่า ความดีเป็นปัจจัยของความชั่วได้ และความชั่วก็เป็นปัจจัยของความดีได้ อันนี้ไม่ได้ขัดกันกับหลักธรรมที่ว่า ทำกรรม

ดีได้ผลดีและทำกรรมชั่วได้ผลชั่ว แต่กลับเป็นหลักสนับสนุน แต่เราไม่ค่อยได้คิดกัน กุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศล อกุศลเป็นปัจจัยแก่กุศล ความดียอมเป็นปัจจัยแก่ความชั่วได้ ความชั่วยอมเป็นปัจจัยแก่ความดีได้ และไม่มีความชั่วใดที่ไม่เป็นปัจจัยให้แก่ความดี ทำไมจึงเป็นเช่นนี้ อันนี้เป็นไปตามหลัก เป็นเรื่องของสังขธรรมทีเดียว หลักธรรมที่ว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วนั้น เป็นเรื่องของหลักธรรมประเภทเหตุ เช่น อย่างเรื่องพืช ปลูกพืชเมล็ดมะม่วงก็ออกมาเป็นมะม่วง แต่เรื่องของปัจจัย ความดีเป็นปัจจัยให้แก่ความชั่วได้ เป็นปัจจัยหมายถึง เป็นตัวสนับสนุน คือ ความชั่วนั้นมันมีอยู่ แต่ว่ามันคอยโอกาส เมื่อมันได้โอกาสมันจึงแสดงผลออกมา

จะยกตัวอย่างง่ายๆ ว่า ความดีเป็นปัจจัยแก่ความชั่วได้ อย่างไร เช่น ผู้ที่ทำความดี ได้รับคำยกย่องสรรเสริญ ก็เกิดความพึงพอใจในคุณความดีของตนเอง เกิดมานะแล้ว อาจจะเป็นเหตุให้เกิดความรู้สึกดูถูกผู้อื่นขึ้นก็ได้ อันนี้เรียกว่า ความดีเป็นปัจจัยให้เกิดความชั่ว หรือความชั่วเป็นปัจจัยให้เกิดความดี เช่น พระเจ้าอโศกมหาราชยกทัพไปรบราฆ่าฟัน ฆ่าคนมากมาย เสร็จแล้วความชั่วนั้นก็เป็นปัจจัยให้เกิดความสำนึกสลดพระทัย หันมาทำความดีทางศาสนาได้

แม้แต่ความสลดใจที่ทำให้นึกถึงความดี ก็เป็นไปตามหลักที่ว่า ความชั่วเป็นปัจจัยแก่ความดี หลักข้อนี้ก็ป็นเรื่องที่จะต้อง

ศึกษาเช่นเดียวกัน เพราะเราจะต้องรู้จักแยก เช่น เมื่อเราได้ประสบผลสำเร็จอันหนึ่ง มันอาจจะเป็นการได้ผลสำเร็จที่ดีโดยวิธีการที่ชั่วก็ได้ ดังนี้ เป็นต้น และถ้าหากเราไม่มีสติระมัดระวังแล้ว ไม่รีบแก้ไขด้วยความตระหนักรู้ว่า ผลสำเร็จที่ดีนี้เราได้มาด้วยวิธีการที่ชั่ว หรือวิธีการที่ดีแต่มีส่วนชั่วแฝงเร้นอยู่หรือเราได้อาศัยความชั่วนั้นเป็นโอกาส ถ้าเราไม่ตระหนักรู้แล้วเราอาจจะไม่คิดแก้ไขความชั่วนั้นก็อาจจะขยายตัวขึ้นมาเป็นโทษแก่เราก็ได้ นี่ก็เป็นเรื่องสำคัญเช่นเดียวกัน อาตมภาพไม่มีเวลาที่จะพูดขยายในเรื่องนี้ต่อไป แต่ว่าอันนี้ก็คือเรื่องของการที่จะต้องใส่ใจสติสัมปชัญญะให้มาก

๗. กิจกรรมสนองตันทนากับกิจกรรมทางปัญญา

จะขอผ่านไปถึงข้อสุดท้าย คือ เรื่องกิจกรรมทางตันทน และกิจกรรมทางปัญญา อันนี้เป็นเรื่องที่จะต้องรู้จักแยกเช่นเดียวกันเมื่อเรากระทำอย่างหนึ่งอย่างใดขึ้นมา มันจะเป็นไปในรูปของกิจกรรมที่สนองตันทน หรือกิจกรรมในทางปัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง หลักข้อนี้ใช้สำหรับวินิจฉัยการกระทำต่างๆ ทุกอย่าง แม้กระทั่งปัญหาในปัจจุบันที่ว่า เราควรจะได้รับสิ่งที่เป็นผลผลิตของเทคโนโลยีหรือประยุกต์วิทยาแค่ไหนเพียงไร เมื่อวินิจฉัยตามหลักพุทธธรรมข้อนี้ก็หมายความว่า เทคโนโลยีใดเป็นไปเพื่อกิจกรรมสนองตันทน คือ เป็นการมุ่งที่จะปรนเปรอทางวัตถุ มีวัตถุ

ประสงค์ปรนเปรอความสุข เป็นเครื่องมือของความเห็นแก่ตัวแล้วก็ไม่ถูกต้อง แต่ถ้าเป็นไปเพื่อกิจกรรมทางปัญญา เป็นไปในทางช่วยให้การดำเนินชีวิตของมนุษย์เกิดความสะดวกสบาย โดยช่วยในทางกิจการหน้าที่ เกื้อกูลแก่การดำรงอยู่ร่วมกัน ช่วยมนุษย์ในการแสวงหาชีวิตที่ดีงาม ก็พิจารณาปรับได้

เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ สรุปเข้าสู่หลักพุทธศาสนา ที่เรียกว่า 'วิภังขาท' อย่างเดียว พระพุทธศาสนานั้นเป็นคำสอนที่มีชื่อจำกัดอย่างหนึ่งว่า วิภังขาท พระพุทธเจ้าตรัสเรียกพระองค์เองว่า 'วิภังขาทิ' คือ ผู้ที่สอนจำแนกแยกแยะหรือวิเคราะห์แจกแจงออกไปในแต่ละส่วนแต่ละอย่าง แม้แต่ในสิ่งที่รวมกัน ปนกันอยู่ มีสิ่งใดถูกต้อง สิ่งใดดี จริงหรือไม่จริง ต้องแยกออกไปได้ชัดเจน ไม่ใช่ว่าคลุมๆ

อาตมภาพได้พูดเรื่องนี้มาพอสมควร บางข้ออาจจะพิสดารไปบ้าง บางข้ออาจจะรวบรัดไปบ้าง แต่รวมแล้วทำให้เวลาเกินไปกว่าที่กำหนดไว้ อาตมภาพได้แสดงธรรมกถาในเรื่องที่พอจะกล่าวได้ว่า เป็นหลักเกณฑ์วินิจฉัยความหมายและคุณค่าของพุทธธรรมมาเป็นเวลาพอสมควร หากการแสดงปาฐกถามีประโยชน์อยู่บ้างพอจะถือได้ว่าเป็นความดี ก็ขอร่วมอุทิศกุศลจากความดีและประโยชน์นี้แก่ท่านพระสารประเสริฐ หรืออนาคตประทีป ซึ่งได้บำเพ็ญคุณประโยชน์ไว้แก่วงวิชาการในทางภาษา ทั้งภาษาบาลีและ

ภาษาที่เกี่ยวข้อง ตลอดถึงวรรณกรรมในประเทศไทยเรานี้เป็น
อย่างมาก

ขอนุโมทนาและขออำนวยการแต่ท่านผู้ที่เกี่ยวข้องในการ
จัดงานนี้ ที่ได้มีกุศลเจตนามองเห็นคุณงามความดีของท่านพระ
สารประเสริฐ (นาคะประทีป) กับทั้งท่านเสฐียรโกเศศ ผู้ร่วมงาน
กับท่านนาคะประทีป ซึ่งคณะกรรมการนี้ ได้เคยจัดงานอุทิศแต่
ท่านเป็นส่วนหนึ่งต่างหากแล้ว การที่ท่านทั้งหลายมีกุศลเจตนาจัด
งานเช่นนี้ขึ้น ย่อมถือได้ว่าเป็นการแสดงออกซึ่งธรรมะ คือ กตัญญู
กตเวทิตาส่วนหนึ่ง แสดงว่าท่านทั้งหลายมีจิตใจอันละเอียดอ่อน
และประกอบด้วยสติปัญญา สามารถมองเห็นคุณค่าแห่งการกระทำ
ของผู้อื่นที่ดงามและเป็นประโยชน์ แล้วช่วยชวนชวายเกื้อหนุนให้
ผลงานที่เกิดจากการกระทำนั้น ดำรงอยู่ยั่งยืน อำนวยประโยชน์
แก่หมู่ชนกว้างขวางยิ่งขึ้นไป ขออำนาจคุณพระรัตนตรัยและกุศล
เจตนาอัน จงเป็นพลวปัจจัยให้ท่านทั้งหลายประสบจตุรพิธพร และ
บรรลุผลสำเร็จอันชอบธรรม สมความปรารถนาทุกประการ.

หมายเหตุ : พิมพ์ครั้งแรกในจุลสารมูลนิธิโกมลคีมทอง พ.ศ. ๒๕๑๗ ครั้งที่สองใน 'ปรัชญาการศึกษา' สำนักพิมพ์เคล็ดไทย จัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๑๘ ครั้งที่สามใน 'พุทธศาสนากับสังคมไทย' สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง จัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๒๖